

Gyermekszegénység – tények, problémák, feladatok

Husz Ildikó

Bevezetés: Gyermekszegénység vagy a gyerekes családok szegénysége?

Sokak számára különösen hangzik a gyermekszegénység mint kifejezés, hiszen a gyerekeknek általában nincsenek saját anyagi javaik, így szegények is csak a szüleik „jogán” lehetnek. Ebben az értelemben tehát helyesebb lenne a gyermekes szülők vagy családok szegénységéről beszélni. Mégis több érv is szól amellett, hogy a gyermekszegénység mára önálló kutatási témává váljon. Egyfelől az, hogy ezáltal a szegénységkutatások fókusza a gyerekekre kerül, akik a szegénységet eredményező és az azt fenntartó társadalmi tényezők vétlen kárvallottjai, és akikkel kapcsolatban ezért a társadalom felelőssége a szokásosnál is nagyobb. Másfelől, a szegénység mint állapot kialakulása a gyerekkorban kezdődik, így a generációkon átívelő szegénységi ciklust a gyerekek, gyerekkor minden irányú támogatásával, fejlesztésével lehet és célszerű megtörni. Gyermekszegénység kapcsán tehát végeredményben a prevencióról beszélünk: arról, hogy milyen tényezőket kell megváltoztatni, milyen hiányállapotokat szükséges megszüntetni ahhoz, hogy a családi körülményektől függetlenül minden gyereknek lehetősége legyen a testi-lelki értelemben vett egészséges és a képességek kibontakoztatását maximálisan lehetővé tévő gyerekkorra, és ezáltal felnőttként esélye legyen a szegénység ördögi köréből való kitörésre.

Jelen tanulmányban szó lesz a gyermekszegénység mértékéről és jellegéről, valamint röviden kitérünk egy kevésbé tárgyalt témára, a szegénység pszichoszociális következményeire is. Végül megfogalmazunk néhány gondolatot arról, hogy mi kell ahhoz, hogy a gyerekek helyzete jobb legyen.

Ki a szegény? A jövedelmi szegénységtől a gyermekek jól-létéig

A szegénységről szólva elsősorban az anyagi javak és az azokhoz való egyenlőtlen esélyű hozzáférés terminusaiban beszélünk. Amikor a szegények számáról, arányáról van szó, akkor a megfelelő mutatók számítása a család egy főre eső jövedelmén alapul. A leggyakoribb indikátor az ún. *(relatív jövedelmi) szegénységi arány*, amely egy adott küszöbérték alatti jövedelemmel rendelkezők számát jelenti a teljes lakossághoz viszonyítva.¹ A mutató magyarországi értéke 2013-ra vonatkozóan 14,6% volt (KSH 2014), azaz mintegy 1,44 millió ember él a többiekhez képest lényegesen alacsonyabb jövedelemből. Ez az arány az Európai Unió országok átlagánál kisebb, tehát viszonylag kedvezőnek mondható, ez azonban megtévesztő lehet a szegénység jelentőségének megítélésében. A szegénységi arány mutatója ugyanis egy adott ország *jövedelem-eloszlásának* sajátosságairól

¹ A szegénységi küszöböt a háztartási jövedelmek mediánjának 60%-ánál (más számítások szerint 50%-ánál) szokták meghúzni. A 2013. évre vonatkozóan a szegénységi küszöböt jelentő jövedelmet egyszemélyes háztartás esetében évi nettó 812.960 Ft-ban, két felnőtt és két gyerek esetében 1.707.216 Ft-ban állapították meg. Az ennél kevesebb éves jövedelemmel rendelkező háztartások tagjai számítanak szegénynek.

tájékoztat minket, nem pedig arról, hogy milyen életszínvonalon élnek az országban a szegények. Ezért lehet az, hogy például Luxemburgban a szegénységi arány mértéke még kicsivel magasabb is, mint Magyarországon, miközben a szegénységi küszöböt jelentő jövedelem vásárlóerő-paritáson² számított értéke a magyar hasonló érték közel négyszerese.

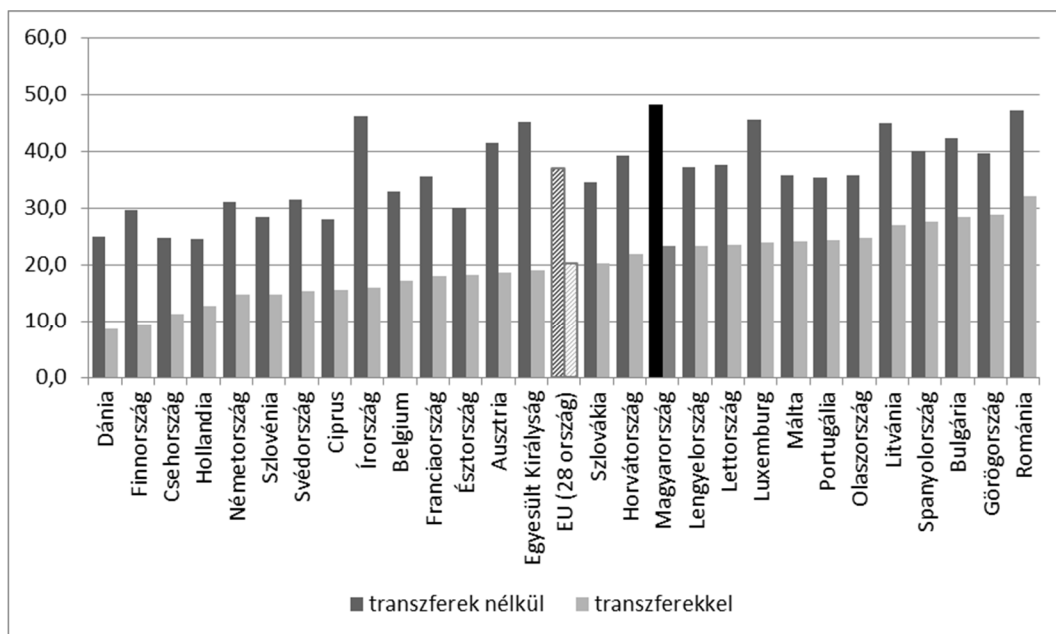
Amíg a teljes népességre számított szegénységi arány tekintetében Magyarország nem áll rosszul az Európai Unió országok viszonylatában, addig a mutató gyerekekre számított értéke ennél jóval nagyobb, 24,4%³, ami európai viszonylatban is a magasabbak közé tartozik (KSH 2014). A gyermekszegénység és az országos szegénység közötti nagy eltérés elsősorban annak tulajdonítható, hogy egyfelől a szegény családokban átlagosan több a gyerek, másfelől a magasabb gyerekszám – a három vagy több gyerek – lényegesen növeli a szegénységi kockázatot. Ezt a gyermekes családoknak juttatott társadalmi transferek csak részben tudják ellensúlyozni. Ezek annyiban hatásosak, amennyiben jelentősen, mintegy felére csökkentik a gyermekszegénységi arányt, ami ezek nélkül az Európai Unió legmagasabb értéke, 48,2% lenne. (1. ábra) Másfelől azonban nem eléggé hatásosak, hiszen még a különböző juttatások mellett is a gyerekek közel egynegyede, mintegy 420 ezer kiskorú él szegénységben.

A 2008 óta tartó gazdasági-pénzügyi válság Európa-szerte növelte a szegénységben élők arányát. Hasonló a helyzet nálunk is, csak hogy amíg ennek következtében az európai gazdagabb országokban a ráta néhány tized százalékos emelkedést mutatott, addig Magyarországon több mint két százalékos – a gyereknépességre számítva pedig 4%-os – volt a növekedés. A válságon lassan túl leszünk, azonban a jövedelmi szegénységben élők arányában – több más EU-országhoz hasonlóan – egyelőre nálunk sem tapasztalható csökkenés.

1. ábra: Gyermekszegénységi arány társadalmi juttatásokkal és azok nélkül, 2012-ben*

² A vásárlóerő-paritásra való átszámításkor kiküszöböljük az abból adódó különbséget, hogy az egyes országok valutájának eltérő a vásárlóértéke.

³ A szegénységi arány gyerekekre számított értéke azt mutatja meg, hogy a szegény családokban élő gyerekek száma hogyan viszonyul az összes gyerek számához képest.

* Eurostat EU-SILC. Országok közötti összehasonlításra a legfrissebb adat a 2013. évi felvételtől áll rendelkezésre, amely a 2012. évi jövedelmekre vonatkozik.

A relatív jövedelmi szegénység fenti mutatója a gyermekszegénység mint társadalmi probléma megértéséhez és kezeléséhez legfeljebb kiindulópontul szolgálhat, azonban nem tájékoztat sem annak okairól, sem következményeiről. A nemzetközi statisztikákban ezért az elmúlt két évtizedben fontos fejlesztések történtek, amelyek a szegénység elleni küzdelem monitorozását és a szükséges beavatkozási pontok azonosítását szolgálják. Ilyen fejleménynek tekinthető például az, hogy az Európai Unió az Európa 2020 Stratégia fő indikátorai között immár egy szélesebb értelmezést lehetővé tévő összetett mérőszámot használ, az ún. szegénységnek vagy társadalmi kirekesztődésnek kitett népesség arányát. Ez a mutató a jólét anyagi dimenzióját a jövedelmi szegénység mellett a *munkaerő-piaci helyzettel* és az *anyagi nélkülözéssel* is méri. Az előbbi használata már csak azért is indokolt, mert egy háztartás jövedelmi helyzete leginkább attól függ, hogy a háztartástagoknak van-e munkájuk vagy sem. A nagyon alacsony munkaintenzitás – a rövid ideig és/vagy alacsony órászámban való foglalkoztatottság –, amelyet más néven munkaszegénységnek hívunk, lényegesen növeli ugyanis a szegénység kockázatát. Magyarországon a gyerekek 14,7%-a él munkaszegény háztartásban, ahol a felnőtt családtagok az éves lehetséges munkaidőnek csak legfeljebb ötödében dolgoznak. (KSH 2014)

Amíg az alacsony munkaintenzitás a jövedelmi szegénység egyik legfőbb okáról tájékoztat, addig az anyagi nélkülözés, depriváció a közvetlen következményekről: arról, hogy mire telik és mire nem a szegény családokban. A magyar adatok ebben a tekintetben igen rossz helyzetet mutatnak: a gyerekek közel egyharmada (32,4%) él súlyos anyagi deprivációval⁴ jellemezhető háztartásban. (KSH

⁴ Súlyos anyagi deprivációról azon háztartások esetében beszélünk, amelyekre az alábbi 9 tényező közül legalább 4 jellemző: hiteltörlesztési vagy rezsihátralékuk van; lakásukat nem tudják megfelelően fűteni; váratlan kiadást nem tudnának fedezni; nem telik kétnaponta húsról, húsfélre; nem telik évi egyheti üdülésre; anyagi okokból nincs gépkocsijuk; mosógépük; színes tévéjük; telefonjuk. Nemrégiben kidolgoztak egy hasonló, de kifejezetten a gyerekekre fókuszáló indikátort is, amely az étkezésre, ruházzkodásra, játszásra, bizonyos

2014) Ezen a területen az EU-n belül sereghajtók vagyunk: csak Bulgáriában mértek a miénknél magasabb deprivációs értéket. Néhány indikátor esetében különösen magas a nélkülözők aránya: a gyermekes háztartások egyharmadának gondot okoz a számlák befizetése, kétharmaduk nem engedheti meg magának, hogy a család egy hétre elmenjen nyaralni, négyötödük képtelen lenne egy váratlan, nagyobb összegű kiadást fedezni (Eurostat EU-SILC). A számok nagysága jelzi, hogy nem csak a szegény családok kénytelenek nélkülözni, de a középrétegek viszonylagos anyagi jóléte is igen törékeny alapokon nyugszik.

A fenti három indikátorból (jövedelmi szegénység, munkaszegénység, anyagi depriváció) előállított fő stratégiai mutató tekintetében Magyarország vállalása az volt, hogy 2020-ra, azaz tíz év alatt országosan 450 ezer fővel csökkenti a szegénységnek vagy társadalmi kirekesztődésnek kitettek számát.⁵ Egyelőre – az európai uniós országok többségéhez hasonlóan – inkább távolodunk ettől a céltól, mintsem közelednénk hozzá.

A nemzetközi összehasonlító kutatásokban az is fontos fejlemény, hogy az alapvetően az anyagi szegénységre fókuszáló koncepciót egyre inkább felváltja a *gyermekjól-lét többdimenziós értelmezése*, amely olyan nem-anyagi tényezőket is figyelembe vesz, mint az egészség, oktatás, életmód, lakhatási körülmények, biztonság, társas kapcsolatok, vagy éppen a szubjektív jól-lét mértéke. Egyelőre nincs konszenzus a kutatók között arra vonatkozóan, hogy ezeknek mérésére mely konkrét mutatókat érdemes használni. Az azonban a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokból rendre kitűnik, hogy Magyarország nem csak az anyagi jól-lét dimenzióiban mutat rossz eredményeket, de néhány egyéb téren is jelentős a lemaradásunk. Kedvezőtlen mutatószámainkkal Európa sereghajtói között vagyunk olyan területeken, mint például a gyerekek egészségi állapota,⁶ a családok lakáskörülményei,⁷ vagy a gyerekek szubjektív jól-léte.⁸ Az átlagosnál jobb helyzetet elsősorban azok az indikátorok mutatnak, amelyekre az állami szabályozás közvetlen hatással van, mint például a kötelező oltások bevezetésének eredményeképpen a magas beoltottsági ráta, vagy a tankötelezettségi korhatár szabályozása következtében a kedvező középfokú beiskolázási arány. Ez utóbbival kapcsolatban ugyanakkor azt is tudjuk, hogy hiába kezdik el sokan a középiskolát, ez nem garancia sem arra, hogy be is fejezik azt, sem pedig arra, hogy a középfokú oktatásból kikerülők a munkaerőpiacon hasznosítható tudással fognak rendelkezni. Mielőtt azonban a problémákra és lehetőségekre rátérnénk, néhány gondolat erejéig szót kell ejtenünk a mélyszegénységről is.

kulturális, oktatási és szociális szükségletekre vonatkozó kérdések segítségével méri, hogy mennyire adottak azok a tényezők, amelyek a gyermekek normális fejlődéséhez szükségesek. Az ún. gyermek nélkülözési index szintén utolsó előtti helyre rangsorolja Magyarországot az Európai Unió országok között. (UNICEF 2013)

⁵ A fenti érték az ország teljes lakosságára vonatkozóan lett megállapítva, ezen belül külön a gyerekekre nem határoztak meg célértéket.

⁶ A gyerekek egészségére és az egészségi kockázatokra vonatkozó indikátorok közül az alábbiak mutatnak különösen kedvezőtlen értékeket: csecsemő- és gyerekehalandósági ráta, alacsony születési súly, tinédzserkori terhesség, - dohányzás, - alkoholfogyasztás. (UNICEF 2013)

⁷ A rossz lakókörülményeket az alábbi mutatók alapján állapították meg: a lakások túlszűfolttsága, rossz lakásminőség (nedves, sötét vagy alacsony komfortfokozatú lakás). (UNICEF 2013)

⁸ A szubjektív jól-létet kérdőíves felméréssel, a tinédzser gyerekek élettel való elégedettségével mérték. (UNICEF 2013)

Mélyszegénység, nyomor

A szegénység legsúlyosabb, mégis sokak számára láthatatlan szintje a mélyszegénység, a nyomor. Ezeket a kifejezéseket használva nem pusztán fokozati különbségről beszélünk, hanem ennél többről: az élet szinte minden területén megnyilvánuló, legtöbbször tartósan meglévő hátrányok együtteséről, amely helyzetet éppen többdimenziós és komplex jellege miatt nagyon nehéz kezelni. Sokan azt hiszik, hogy a nyomor csak a roma családoknál fordul elő. Valóban, arányuk felülreprezentált a legrosszabb helyzetben lévők körében, de a nem romák között is találunk végletes szegénységben élőket. Ez utóbbi esetekben gyakran egyéni életsorsok állnak a mélyszegénység kialakulásának hátterében, míg a romáknál ebben a csoportszintű jellemzőknek - a szegregáltság, a többségi társadalom előítéletei – nagyobb szerep jut.

A mélyszegénységben élő családoknál az alacsony egy főre eső jövedelem többnyire olyan mértékű anyagi deprivációval párosul, amely gyakran az alapvető szükségletek kielégítését sem teszi lehetővé. Az ilyen háztartásoknak egyáltalán nincsenek megtakarításaik, gyakoriak a rezsitartozások, amelyek könnyen vezetnek a közművek kikapcsolásához. Télen a fűtés okozza a legnagyobb gondot, különösen ott, ahol a házak leromlott állaga miatt ez még az átlagosnál is nagyobb költségtételt jelent; van, hogy a családok ilyenkor összeköltöznek, hogy kevesebb lakást, házat kelljen fűteni. Jellemző az egyoldalú táplálkozás, amikor a hónap nagyobb részében a kenyér-krumpli-tészta különböző variációja kerül az asztalra, de nem ismeretlen az időszakos vagy akár a rendszeres éhezés sem, amikor még ezekből az ételekből sem jut elég. Az a tapasztalat, hogy a gyerekek étkezése ilyenkor is prioritást élvez a családokban. Ennek ellenére, egy nemrégiben lezajlott kutatásunk szerint ma Magyarországon legalább 36-54 ezer olyan gyerek van, akiről feltételezhető, hogy többé-kevésbé rendszeresen nem kap eleget enni, az időszakosan elégtelen táplálékhoz jutók („kríziséhezők”) száma pedig mintegy 200 ezer főre tehető. (Husz- Marozsán 2014) Gondot okoz a gyerekek öltöztetése is, elsősorban téli meleg kabátból és megfelelő cipőből, csizmából van hiány.

Az alapvető életfeltételek hiányosságai miatt a mélyszegény családok gyerekeinél gyakoriak a különböző betegségek: télen elsősorban az akut felső-légúti megbetegedések, amelyek gyakran kezeletlenül maradnak, ha a családnak nincs pénze beutazni az orvoshoz vagy kiváltani a gyógyszert. A nem megfelelő táplálkozás következményei vitamin-és ásványianyag-hiányban (pl. vashiányban), alulfejlettségben vagy az egyoldalú, szénhidrátközpontú étkezés miatti túlsúlyosságban jelentkeznek.

A mélyszegénység gyerekkori megtapasztalása az egész életre kihathat. Az éhező gyerek kevésbé tud odafigyelni az órán, hamarabb elfárad, kevésbé barátkozik és kooperál másokkal (Howard 2011). Az tehát, ami a külső szemlélő számára figyelmetlenségnek, érdektelenségnek, magatartási problémának látszik, gyakran nem más, mint egyfajta hiánytünet. Minél kisebb a gyerek, annál maradandóbb az a károsodás, amelyet a nyomor okoz számára. Az agykutatások ugyanis kimutatták, hogy a korai életszakaszban a súlyos anyagi nélkülözéssel együtt járó hiányállapotok – csakúgy, mint az elhanyagolás, a fizikai bántalmazás, az anya súlyos depressziója – folyamatos toxikus stresszt jelent a kicsik számára, amely károsítja az agyszerkezet fejlődését. Ez a későbbiekben maradandó problémákat okozhat a tanulásban, a viselkedésben valamint a testi és mentális egészségben. (Center on the Developing Child 2009)

A mélyszegénység gyakran láthatatlan. Nem csak azért, mert nem találkozunk vele mindenhol, hiszen a nélkülözésnek ez a szintje elsősorban – bár nem kizárólag – a válságövezetek falvaiban és városi szegregátumaiban tapasztalható. Azért is láthatatlan sokak számára, mert a túléléshez szükséges

javak mindennapi előteremtése olyan sajátos életmódot és fogyasztási mintázatot eredményez, amelynek egyes jegyeiről nem a szegénységre asszociálunk. Kövér kisgyereket látva nem a nélkülözés, hanem a jólét jut eszünkbe, holott az gyakran a kényszerűen egyoldalú táplálkozás következménye. Az áruval megrakott bevásárlókosarak sem a szegénység képzetét keltik, még ha a boltban látott családnak két hét múlva már alig kerül ennivaló az asztalára. Sok mélyszegény családot ér az a vád, hogy nem tud beosztóan élni: amikor pénz áll a házhoz, van enni-innivaló bőven, a gyerekek csokit, kólát is kapnak, a hónap második felében azonban a bőségből már semmi sem marad. Ebben a tanulmányban nincs mód annak részletes elemzésére, hogy hogyan vezet a nyomor a „mának élni” életszemlélethez, azt mindenesetre érdemes figyelembe venni, hogy a szegény családok és gyerekeik is ugyanabban a fogyasztói társadalomban élnek, mint szerencsésebb helyzetű társaik. Ugyanúgy találkoznak a reklámokkal, amelyek azt sugallják, hogy a boldogsághoz elengedhetetlen bizonyos termékek – adott fajta üdítő, édesség, márkás ruha, cipő - megléte. A szülők vágya pedig természetes, amikor a boldog gyerekkort, de legalábbis az azonnali örömet szeretnék megadni gyerekeiknek azzal, hogy esetenként erejükön felül is megvásárolják ezeket a cikkeket, vagy még gyakrabban ezek olcsóbb és silányabb másolatait, még ha ehhez le is kell csípni az amúgy is elégtelen kosztprézből.

Az ország gazdasági fejlettsége egyetlen gyermek éhezését vagy elégtelen ruházatát, egyetlen család nyomorát sem indokolná. A probléma tehát nem itt, hanem a szociális ellátórendszer nem megfelelő működésében van, amely a lyukas szociális hálóért felelős. A mélyszegénység nemcsak a gyermek testi növekedését veti vissza, de a szellemi-értelmi és a szociális készségeinek fejlődését is, ezért az egészséges gyerekkor biztosításához a szegénységnek ezt a szintjét mihamarabb fel kell számolni. Közös érdekünk és felelősségünk ez a gyerekeink jövőjéért, olyan beruházás, amelynek megtérülését biztosra vehetjük.

Lelki szegénység?

Ahogy az az új alaptörvényben is szerepel, minden gyereknek „joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz” (XVI. cikk 1.bek). Amíg az első két tényező esetében nagyjából egyetértés van szakemberek, politikusok és laikusok között abban, hogy mi számít megfelelő környezetnek a gyerekek számára, addig az kevésbé látszik széles körben ismertnek, hogy mik a feltételei a megfelelő erkölcsi, norma- és értékrendszerbeli fejlődésüknek.

A közvélekedésben gyakran találkozunk olyan nézetekkel, melyek szerint a (mély)szegénység háttérében valamilyen felelőtlen, deviáns, vagy immorális viselkedés áll. Ez a vélemény, amely végső soron a (mély)szegényeket magukat hibáztatja a sorsukért, makacsul tartja magát annak ellenére, hogy ma már számos ezt megkérdőjelező kutatási eredménnyel rendelkezünk. Egy sor vizsgálat kimutatta, hogy bizonyos irracionálisnak, felelőtlennek látszó gondolkodási minták, erkölcstelennek tekintett viselkedési jellemzők kialakulása nem a szegénység oka, hanem *következménye*. Már az anyagi erőforrások átmeneti szűkössége is jelentős mértékben korlátozza az ember kognitív kapacitáit és teljesítményét, akadályozza az ésszerű gondolkodást és a jó döntés meghozatalát. (Mani és mtsai 2013) A tartós szegénységnek ezen felül további pszichológiai következményei is vannak: egyfajta krónikus stresszt jelent az egyén számára, amely nem csak a kockázatkörül magatartásért és a rövid távú gondolkodásért felelős (Haushofer-Fehr 2014), de a stresszel járó szorongás növeli bizonyos addikciók (pl. túlzott alkoholfogyasztás, dohányzás) és a mentális

betegségek előfordulását is. (Mulia és mtsai 2008, WHO 2011) Mindezt súlyosbítja, hogy a szegények kevésbé férnek hozzá azokhoz az egészségügyi szolgáltatásokhoz, amelyek ezeket a problémákat hatékonyan kezelni tudnák. Egyes kutatási eredmények arra is figyelmeztetnek, hogy a tartósan fennálló mélyszegénység, az ennek következtében meginduló társadalomból való „kiilleszkedés” olyan további életmód- és viselkedési minták megjelenésével is járhat, mint a felelősségvállalás hiánya, a megállapodások be nem tartása, az élőködő magatartás, az agresszió, vagy akár a bűnözés. Ezek a deviáns, immorális és gyakran irracionálisnak tűnő viselkedések a marginális helyzetben lévők számára – az anyagi, kulturális, kapcsolati és egyéb erőforrások hiányában – valójában a túlélést szolgáló hatékony, racionális stratégiák. (Kozma 2003)

A fenti tudományos eredmények ellenére ma még viszonylag keveset tudunk a szegénység és az értékek, normák, viselkedés összefüggéseiről. Ahhoz azonban már a mai tudásunk is elég, hogy lássuk: a szegénységben, különösen pedig a mélyszegénységben felnövő gyerekek a gyermekkori szocializáció szempontjából is hátrányban vannak, hiszen otthon kisebb eséllyel találkoznak a felnőttkori sikeres beilleszkedéshez szükséges gondolkodási, probléma-megoldási, viselkedési mintákkal. A súlyos nélkülözés ráadásul nem csak közvetve, a szocializáción keresztül okoz károkat, de amint arról már szó volt, közvetlenül is befolyásolja a gyerekek viselkedését, veszélyezteti biológiai és pszichológiai fejlődésüket.

Felelőségek és feladatok – ki mit tehet a gyermekszegénység felszámolásáért?

A gyermekszegénység kockázatát növelő társadalmi és területi tényezők köre jól ismert. Nagyobb eséllyel lesz nélkülöző az a gyermekes család, ahol a szülők alacsony iskolai végzettségűek és/vagy nincs rendszeres munkájuk. Gyakoribb a szegénység az egyszülős családokban, valamint ott, ahol három vagy több gyereket nevelnek. Kiemelkedően gyakori a roma családokban, ahol a kockázati tényezők halmozottan jelentkeznek. Ezen felül a szegénység területi eloszlásában érvényesül egyfajta települési lejtő is: Budapesten és a megyeszékhelyeken az átlagosnál kisebb, a kisvárosokban, különösen pedig a községekben nagyobb a szegény családok előfordulásának esélye. (TÁRKI 2014) Ezek a kockázati tényezők jelzik azokat a legfontosabb mechanizmusokat – alacsony iskolázottság miatti rossz munkaerő-piaci helyzet és alacsony jövedelemtermelő képesség, nem eléggé hatékony családtámogatási rendszer, etnikai alapú diszkrimináció, a minőségi szolgáltatásokhoz való hozzáférés területi különbségei –, amelyek különböző mértékben felelősek a szegénység kialakulásáért és tartós fennmaradásáért. A jelenlegi kormányzati beavatkozások elsősorban az iskolázottság és foglalkoztathatóság növelésével, valamint az intézményi ellátottság területi egyenlőtlenségeinek mérséklésével igyekeznek a gyermekszegénység mértékét csökkenteni.

Az oktatás jelentőségét a szegénység kezelésében nem lehet eléggé hangsúlyozni. Elég csak arra gondolnunk, hogy az alacsonyan iskolázottak körében a tartós munkanélküliek aránya az országos átlag közel négyszerese (Budapest Intézet 2014), márpedig ahogy már említettük, a rossz munkaerő-piaci helyzet az egyik legfontosabb szegénységkockázat-növelő tényező. Nem csak az iskolázottság szintjét szükséges azonban javítani, de az oktatás – különösen az alapfokú oktatás és a szakképzés – színvonalát is. A foglalkoztathatóságot ugyanis jelentősen gátolja, hogy évről évre újratermelődik egy alacsony iskolázottságú réteg, amely a közoktatási rendszerből úgy kerül ki, hogy nem rendelkezik még a munkaerőpiacon szükséges alapkészségekkel sem. (Köllő 2009)

Azt, hogy melyik fiatal hullik ki túlságosan hamar az oktatási rendszerből, Magyarországon európai mércével szokatlanul nagy mértékben befolyásolja a családi háttér: a szülők anyagi helyzete és/vagy iskolázottsága. (OECD 2013) Ez azt jelzi, hogy nálunk az iskola intézménye nem képes azt a hátránykompenzáló funkciót ellátni, amelyet a szegénység újratermelődésének megakadályozása érdekében várunk tőle. Különösen igaz ez a mélyszegénységben élők esetében, ahol a pedagógusok igen komplex hátrányokkal – alacsony jövedelem, rossz lakáskörülmények, iskolázatlan szülők, rossz egészségi állapot – érkező tanulókkal találkoznak. Ezeknek a problémáknak a kezelésére az iskolák jelentős része úgy tűnik, nem rendelkezik megfelelő eszközökkel, pedagógiai módszerekkel. A megoldást sokszor az ilyen környezetből érkező – többségében roma – tanulók elkülönítésében, iskolán belüli vagy iskolák közötti szegregációjában látják, mondván hogy így a „problémás” gyerekek legalább a többiek előrehaladását nem akadályozzák. Egy nemrégiben végzett vizsgálat azonban kimutatta, hogy megfelelő pedagógiai eszközökkel, integrált oktatás mellett is csökkenthető a hátrányos helyzetű tanulók lemaradása úgy, hogy közben a jobb helyzetű tanulók eredményei sem romlanak. (Kézdi-Surányi 2008) Azt pedig nem kell hangsúlyozni, hogy a társadalmi integráció szempontjából milyen előnyei vannak annak, ha a különböző helyzetű gyerekek nem egymástól izoláltan, hanem együtt nőnek fel, minden nap tanulva az együttélés szabályait és mikéntjét.

A helyzetet az is súlyosbítja, hogy a mélyszegény családok elsősorban az ország azon leszakadó régióiban koncentrálódnak, ahol a pedagógus munkáját segítő szakemberek száma és a minőségi szolgáltatások elérhetősége az átlagnál sokkal rosszabb. Ezekben a térségekben alig van gyógypedagógus, fejlesztő pedagógus, iskolapszichológus, iskolai szociális munkás, gyermekorvos, de a családsegítői, védőnői kapacitások sem állnak arányban az ellátásra szorulókkal számával. Ezen szakemberek együttműködő segítségével nélkül a szociális problémák túlnyomó része az iskolában csapódik le, amelyek kezelésében a magára hagyott pedagógus meglehetősen eszköztelen.

Amíg a kutatók – a szülőkkel egyetemben – az iskolákat vagy általában az oktatási rendszert hibáztatják a diszfunkcionális működésért, addig a tanítók, tanárok a szülői felelősséget kérik számon. Soka úgy látják ugyanis, hogy a mélyszegénységben élő, különösen pedig a roma családokban a szülők kevésbé ambíciózusak a gyerekek iskolai pályafutását illetően, és a gyerekeket sem érdekli az iskola. Kutatási eredményeink azonban azt mutatják, hogy elsősorban nem az ambíciókkal van a baj, hiszen azok a romák esetében is viszonylag magasak. (Husz 2015) A problémát inkább az jelenti, hogy a szülők gyakran nem rendelkeznek azokkal a nevelési ismeretekkel és kulturális gyakorlatokkal, amelyek szükségesek a gyerek iskolai sikerességéhez és amelyekkel a végzettségre vonatkozó ambíciók elérhetők. Nemzetközi kutatási eredmények igazolják, hogy az, hogy van-e könyv a családban, olvasnak-e otthon a gyerekeknek mesét, lehetővé teszik-e számára, hogy részt vegyen iskolán kívüli programokon, mind javítják a gyerek iskolai teljesítményét és ezzel csökkentik a valószínűségét a korai iskolai lemorzsolódásnak. (Evans és Mtsai 2010, Mahoney – Cairns 1997) Ezzel azonban a szülők egy része kevésbé van tisztában ill. kevésbé képes a családban biztosítani a gyerekek számára a megfelelő kognitív stimulusokat.

Mindez azt jelenti, hogy az oktatás mint szegénységcsökkentő eszköz kapcsán nagyon sok feladatot kell megoldani. Egyfelől fejleszteni kell a közoktatás pedagógiai színvonalát, beleértve az iskolai integráció módszereinek elterjesztését és a szegregáció megszüntetését is. Másfelől, ahol az nem áll rendelkezésre, ott ki kell építeni az oktatási intézmények helyi szolgáltatási környezetét, amelyben a pedagógus nem egyedül, hanem megfelelő szociális és egészségügyi szakemberekkel partnerségben tudja végezni a feladatát. Ezen felül nem csak a gyerekek, hanem a szülők kompetenciáit is fejleszteni

kell, erősítve ezzel a családot nevelési funkciójának ellátásában. Ez utóbbi feladat már csak azért sem egyszerű, mert a közoktatás, de a felnőttoktatás eszköztárához képest is más pedagógiai módszereket és intézményi kereteket igényel.

Az elmúlt években Magyarországon több olyan program indult, nagyrészt az Európai Unió támogatási forrásoknak köszönhetően, amely az oktatás területén kívánt a szegénység újratermelődésébe beavatkozni. Ide sorolhatók például azok a projektek, amelyek a lemorzsolódás és a korai iskolaelhagyás csökkentését, valamint a hátrányos helyzetű tanulók továbbtanulásának elősegítését célozzák a közoktatás korszerűsítése, az integrált pedagógiai módszerek kidolgozása és elterjesztése, tanodák létrehozása, valamint mentorálási- és ösztöndíj-programok révén. Előremutató az is, hogy megjelentek a koragyermekkorra fókuszáló programok, hiszen kutatásokból tudjuk, hogy minél korábbi életkorban történik a beavatkozás, annál nagyobb annak hozadéka. Ezek közül kiemelendő a Biztos Kezdet gyerekházak létrehozása, amelyek a 0-5 éves gyerekek képességgondozását és szülei nevelési kompetenciáinak erősítését egyszerre végzik. Ennek az intézménynek a létrejötte igazi sikertörténet, amennyiben – több más, Európai Unió támogatásból létrejött szolgáltatástól eltérően – sikerült beépülnie az állami ellátórendszerbe, így finanszírozása ma már hazai forrásból történik.

A számos, egy-egy problématerületre koncentrált beavatkozás mellett nagyságrendje és komplexitása miatt is érdemes kiemelni a Gyerekesély Programot, amelynek koncepcióját 2006-ban Ferge Zsuzsa akadémikus vezetésével egy kutatókból és más szakemberekből álló csoport dolgozta ki. A területi egyenlőtlenségek csökkentésére fókuszáló program egyik nívója, hogy nemcsak hogy szakít a korábbi, oktatási *vagy* szociális *vagy* egészségügyi stb. beavatkozásokban gondolkodó ágazati logikával, hanem kifejezetten épít az egyes ágazatok együttműködésére. Eddig 23 leghátrányosabb helyzetű kistérség⁹ kapott támogatást ahhoz, hogy a helyi szükségletek azonosítása után megtervezze és beindítsa a gyerekek megfelelő fejlődéséhez és jól-létéhez szükséges szolgáltatásokat, programokat. Az összesen mintegy 13 milliárd forintnyi támogatást a kistérségek részben a súlyos szakemberhiány enyhítésére (fejlesztő pedagógus, pszichológus, gyógytornász, szociális munkás, gyermekorvos stb. alkalmazása), részben pedig a szolgáltatásoknak helyet adó terek kialakítására, közösségi és szabadidős programokra, prevenciós és egészségügyi tevékenységekre, korrepetálásra és tanoda jellegű foglalkozásokra, nyári táborokra, valamint Biztos Kezdet gyerekházak létrehozására fordították. Több olyan kistérségre jutottak el így gyerekprogramok vagy létesült gyerekeknek szóló szolgáltatás, ahol korábban ilyesmi egyáltalán nem volt, de a támogatásból a jobban ellátott települések is tudták bővíteni kapacitásaikat, javítani tevékenységük színvonalát. Sajnos, jelenleg a program éppen a projekt-alapú finanszírozás nehézségeitől szenved: a pályázati időszak lezárult, így pénz hiányában a gyerekfoglalkozások, táborok, programok elmaradnak, a szakemberek új munkahely után néznek. A két ill. három éves projektek ugyanis nem váltak, nem is válhattak önfenntartóvá, hiszen ezekben a térségekben a programok, minőségi szolgáltatások költségeit sem az elszegényedett önkormányzatok nem tudják vállalni, de azok a célcsoportot jelentő hátrányos helyzetű családok anyagi helyzete miatt piaci alapon sem finanszírozhatók. Úgy tűnik, a kormányzat jövőre kész újraindítani a programot, azonban a folytatásról az elképzelések továbbra is projekt-alapon, néhány éves időtartamra szólnak. Ez a projekt-szemlélet és az ebből következő folytonosság-hiány, amely nem csak a Gyerekesély Programot, de más európai uniós támogatásból finanszírozott

⁹ A támogatott kistérségek többsége a határszélen, rosszul megközelíthető helyeken van, ahol az országos átlagot jóval meghaladó szintű a szegénység.

projekteket is jellemez, erősen rontja a gyerekekbe való beruházás hatékonyságát, csökkenti, vagy akár le is nullázhatja a nehezen elért eredményeket. Az állam felelőssége a gyermekszegénység csökkentésében tehát nem csak abban áll, hogy kezdeményezi, beindítja a kedvező folyamatokat, hanem abban is, hogy a szakmai munkához nélkülözhetetlen folytonosság megteremtésével hosszabb távon biztosítja az eredmények fenntartását, a pozitív hatások érvényesülését. Csak a türelmes és kitartó állami jelenléttől várható a gyerekek esélyeinek valódi növelése, a szegénységi ciklus megtörése.

A fentiekből úgy tűnhet, hogy csak az államnak van felelőssége a gyermekszegénység csökkentésében. Ez azonban nem így van, ez közös ügy, amiben mindenki megtalálja a saját feladatát. A tudomány elsősorban azzal segít, ha minél pontosabban azonosítja a szegénységhez vezető és az azt fenntartó összefüggéseket és mechanizmusokat, felkutatja és bemutatja a beavatkozási lehetőségeket, azok várható pozitív és negatív hatásaival együtt. A civil és egyházi szervezeteknek nem csak a kormányzat látósugarán kívül eső problémák, igények kihangosításában jut fontos szerep, de a nehézkes állami gépezethez képest nagyobb rugalmasságuk, gyorsabb reagáló képességük miatt egyedülállóan hatékonyak tudnak lenni atipikus, egyedi helyzetek, krízisek megoldásában, amire a szegénység kapcsán gyakran van szükség. Manapság a civilek és az egyházak ennél jóval többet is tesznek: állami feladatokat vállalnak fel, amikor óvodákat, iskolákat, kórházakat működtetnek, gyermekotthonokat és hajléktalanszállókat tartanak fenn. Tevékenységük ott eredményes igazán, ahol a gyermekeket ellátó önkormányzati és állami intézmények elfogadják, partnerként tekintik őket. A gyermekszegénység csökkentésének ügye ugyanis nagyban múlik a helyi szereplők hozzáállásán is. Azon, hogy az adott polgármester, pedagógus, családsegítő, védőnő, orvos stb. mennyire akar és tud együttműködni egymással, mennyire tudja saját munkáját egy nagyobb összefüggésrendszerben értelmezni, mennyire tudja félretenni előítéleteit és szakmai elfogultságát annak érdekében, hogy a rá bízott gyerekek és gyerekes családok helyzete jobb legyen. Tapasztalataink azt mutatják, hogy ezen a területen van még tennivaló bőven.

Végül szót kell ejteni az egyén feladatairól is. A szociális szakma időnként talán túlságosan is hangsúlyozza a társadalom felelősségét a szegénység újratermelődésében, miközben az egyéni felelősség – szegényeké és nem szegényeké egyaránt – háttérbe szorul. Holott az egymásra figyelés, a másakra szánt idő, a törődés, az önzetlenség gyakorlásának lehetősége a családon belül, a helyi közösségben és a szélesebb társadalomban, anyagi helyzetétől függetlenül mindenki számára adott. Ezek mellett, hogy konkrét hasznot jelentenek annak, aki részesül belőlük, az egész társadalom számára értékes erőforrást hoznak létre, a szolidaritás kultúráját, amelynek értéke akkor mutatkozik meg a leginkább, amikor más erőforrások szűkösen állnak rendelkezésre. Ha mással nem, ezzel mindenki hozzájárulhat a gyermekek és felnőttek számára jobb élet megteremtéséhez.

Hivatkozások

Budapest Intézet (2014): Tartós munkanélküliség a visegrádi országokban: tévutak és megoldások. Tények és Javaslatok 2014. 1.

http://www.budapestinstitute.eu/uploads/BI_tenyek_javaslatok_2014.1.pdf

Center on the Developing Child (2009): Core concepts in the science of early childhood development. Harvard University. <http://developingchild.harvard.edu/>

Eurostat EU-SILC: Income and Living Conditions Database.

<http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/database>

Evans, M.D.R. és mtsai (2010): Family scholarly culture and educational success: Books and schooling in 27 nations. Research in Social Stratification and Mobility (2010) DOI: 10.1016/j.rssm.2010.01.002

Haushofer, Johannes – Fehr, Ernst (2014): On the psychology of poverty. Science, Vol. 344, Issue 6186: 862–867.

Husz Ildikó – Marozsán Csilla (2014): Szociális nyári gyermekétkeztetés - egy rendelet tanulságai. Esély 5: 55–77.

Husz Ildikó (2015): Ethnic differences in poor parents' educational expectations and parental practices – the case of Hungary. Paper presented at the „Differences, Inequalities and Social Imagination” Conference of the European Sociological Association, Prague, 25-28 August

Kézdi Gábor – Surányi Éva (2008): Egy sikeres iskolai integrációs program tapasztalatai. A hátrányos helyzetű tanulók oktatási integrációs programjának hatásvizsgálata, 2005–2007. Educatio, Budapest http://old.wekerle.gov.hu/download.php?doc_id=2072

KSH (2014): A háztartások életszínvonala.

<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/hazteletszinv.pdf>

Kozma Judit (2003): A szegénység pszichológiai vonatkozásai. Esély 2: 15–30.

Köllő János (2009): A pálya szélén. Iskolázatlan munkanélküliek a poszt szocialista gazdaságban, Osiris, Budapest.

Mahoney, Joseph L. – Cairns, Robert B. (1997): Do extracurricular activities protect against early school dropout? Developmental Psychology, Vol 33(2), Mar, 241–253.

Mani, Anandi és mtsai (2013): Poverty impedes cognitive function. Science Vol. 341, 30 Aug.: 971–980.

Mulia, Nina és mtsai (2008): Social Disadvantage, Stress, and Alcohol Use Among Black, Hispanic, and White Americans: Findings From the 2005 U.S. National Alcohol Survey. Journal of Studies on Alcohol and Drugs. Nov; 69(6): 824–833.

OECD (2013): Education at a Glance 2013: OECD Indicators, OECD Publishing.

<http://www.oecd.org/edu/eag2013%20%28eng%29--FINAL%2020%20June%202013.pdf>

TÁRKI (2014): Jól nézünk ki (...?!). Háztartások helyzete a válság után. TÁRKI Monitor Jelentések 2014.
http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2014_teljes.pdf

UNICEF (2013): Child well-being in rich countries. A comparative overview. Innocenti Report Card 11,
UNICEF Office of Research, Florence http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/rc11_eng.pdf

WHO (2011): Systematic review of the link between tobacco and poverty.
http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/44453/1/9789241500548_eng.pdf